

„Csak egyszer esik Bécsben ebvásár”

Egy mondatípus szétzüllése a Balkánon

Korábban megjelent egyik dolgozatomban¹ két Mátyás-monda útját (átalakulását) vizsgáltam idegen nyelvi közegben: egy szerb szöveg, melyet a 19. század derekán közöltek Belgrádban, az *Egyszer volt Budán kutyavásár* magyar mondatípus „széténekelt” idegen változataként vált meghatározhatóvá², a másik tárgyalt szöveg (horvát eredetű, 1974-ben jelent meg egy belgrádi kiadványban) pedig a *Mátyás király és Vörös Márta* típus ugyancsak átalakult, s idegen elemekkel bővült változatának bizonyult.³ Mindkét délszláv szöveg a típus-visszafejlődés útjának egy-egy állomásán került lejegyzésre és közlésre; az említett szerb változatban már Mátyás királytól függetlenül, de a típus megnyugtatóan azonosítható nagyobb töredékeként.

A kiadvány, melyben közlésre került, utal egy variánsra⁴, ezt a szöveget azonban az elemeire széthullott délszláv térség megnehezült könyvtári viszonyai között a dolgozat írása idején nem lehetett megszerezni. Legutóbb azonban néhány kolléga önzetlen segítségével Zágrábban előkerült a keresett mű, s lehetővé vált a keresett szöveg megszerzése. E dolgozatka e változat elemzése jegyében íródott.

Emlékeztetőül az 1856-ban megjelent szerb változat magyar fordítása:

„Látta a bácskai ember Pesten, hogy egy úr egy apró ebcskéért tíz forintot fizetett, mire azt gondolta magában, hogy ha az ilyen apró ebcskéért tíz forintot is megadnak, akkor mit adnának meg azokért a nagy, falusi, loboncos kutyákért! Nagyon megörült, hogy jó üzletet csinálhat, mellyel

¹ JUNG 2002.

² Ugyanott: 69–71.

³ Ugyanott: 72–76.

⁴ RADEVIĆ 1999. 177.

rögtön meggazdagodhat, hazament, összeszedett annyi ebet, amennyit csak tudott, s a tele szekérral a pesti piacra hajtott. Csak amikor látta, hogy nem vesz tőle senki egyetlen kutyát sem, hanem mindenki kineveti, akkor jött rá, hogy hányadán áll a dolog; botot ragadott, szétkergette az ebeket, s felhagyott az ebkereskedéssel.”⁵

E szöveget vizsgálva azt állapíthattam meg, hogy bár a közvetlen szövegszerű párhuzamok régi francia és német változatok felé mutatnak, mégis valószínűleg az *Egyszer volt Budán kutyavásár* című Mátyás-monda regressziójának esetével állunk szemben. Német és francia párhuzamokról Binder Jenő értekezik egyik tanulmányában⁶, a kérdéses részlet a következő:

„Egy külön csoportja történetkénknek az egyszeri paraszt naivságán alapszik, ki látván, hogy a városban mily drágán veszik meg a kis ölebetket, úgy okoskodik, hogy a nagy komondorokért bizonyára még többet fizetnek s egy sereg otromba juhász-kutyát hajt a vásárra, hol együgyűségéért természetesen kinevetik. Az ide tartozó német s francia változatok [. . .] mind egy limousini parasztról szólnak, ki kutyáit majd Lyonba, majd Párisba hajtja eladni.”⁷ Binder arról is beszél, hogy „e változat” is átkerült hozzánk, s Dugonics András, valamint Baróti Szabó Dávid proverbiumgyűjteményeit említi meg⁸, melyekben a „Csak egyszer esik Bécsben ebvásár” mondás illusztrálására az előbb elmondott történet bővebb változata szerepel Bécsben járó magyar fuvaros főhőssel.⁹ A Belgrádban megjelent változatban – mint láthattuk –, e helyszín nem Bécs, hanem Pest, a főhős pedig a bácskai ember.

Lássuk most az 1884-ben Senjben (Dalmácia) megjelent változatot, s miféle tanulságok vonhatók le belőle:

„Látva a likaiak, hogy Bécsben milyen jó keletjük van a pudliknak, megszólalt közülük az egyik:

– Ugyan, Jován, odasüss, ha az ilyen kutyakölyök ára negyven forint, akkor mit érne a mi kormosunk!

Másik alkalommal elvitték a kormos ebet is. Jön egy bécsi s kérdezi őket:

– Was kostet dieser Hund?

– Funt!?! Miféle funt? – képedt el a likai.

⁵ Ugyanott: 63–64. (Bačvanin prodaje pse)

⁶ BINDER 1893. 29–32.

⁷ Ugyanott: 32.

⁸ Ugyanott.

⁹ Dugonics teljes vonatkozó részletét idézi KRÍZA 2007. 75–76. (Dugonics proverbiumgyűjteménye itt elérhetetlen.)

– Esne ki a szemed, megvan ez húsz font is!”¹⁰

Ez a történet Nikola Šimatović Nevetséges történetek (Smješice) című többkötetes könyvében¹¹ jelent meg, tehát nyilvánvalóan ma úgy mondhatnánk, hogy adomagyűjteményről van szó. Šimatovićról eddig semmit nem lehetett megtudni; a kézikönyvek, lexikonok nevét sem ismerik. A délszláv folklórral összefüggésben sem fordul elő neve.

Ami az idézett narratívumot illeti, csattanóra kihegyezett befejező részét leszámítva, megfelel annak a tartalmi összefoglalásnak, amelyet Binder ad a francia és német változatok alapján. A helyszín (Bécs) is a német eredet irányába mutat. Az a szöveg azonban, melyet fordításban adunk, már nagyon messze került a kapzsi, pórul járt parasztok modelltől. Teljesen szétszűllött változatról van szó, melyben a németül nem jól tudó vagy nagyothalló likai (ember) leckézteti meg a potenciális kutyavásárló bécsit. Egészen pontosan: a kutyavásáron pórul járt kapzsi paraszt története – mire valószínűleg német nyelvterületről kiindulva eljutott a tengeremelléki Likába – tartalmi jellemzőinek és motívumainak egy részét elvesztve paraszti adomává züllött, mely immáron a likai ember kioktató felsőbbrendűségét volt hivatva megfogalmazni az úri Bécs számlájára.

Ennek a szövegnek nyilvánvalóan semmi összefüggése nincs a magyar Mátyás-tradícióból ismert *Egyszer volt Budán kutyavásár* mondatípussal és proverbiummal, továbbá a Dugonics emlegette „Csak egyszer esik Bécsben ebvásár” mondással és történettel sem.

Šimatović szövege azonban nem tanulságok nélkül való a kapcsolattörténeti kutatások szempontjából véve sem. Elsősorban a szájhagyományozás törvényszerűségei működésének szempontjából tartogat tanulságokat. Ha a nyilván német nyelvterületről kiinduló szöveg délszláv nyelvterületen nem gazdagodott valamiféle többlettel, óhatatlanul megindult a regresszió útján: nem alakult át proverbiummagyarázó történetté, mint a magyarban, hanem a regresszió műfaji átalakulást eredményezett, adomává, viccé vált. A Dugonics és Baróti Szabó által emlegetett proverbium (*Csak egyszer esik Bécsben ebvásár*) a magyarázó történettel együtt ugyancsak elfelejtődött az élő folklórban, s napjainkban már csak történeti parömiológiai adatként kezelhető. Mint Kovács Ágnes lexikonszócikéből¹² tudjuk, a magyar folklórban feljegyzett változatok (általában Mátyás királyhoz kapcsolódva) elsősorban a Tóth Béla által népszerűsített Kiss János-féle variánsra¹³, vagy

¹⁰ ŠIMATOVIĆ 1884. 7–8. No 9.

¹¹ ŠIMATOVIĆ 1884.

¹² KOVÁCS 1977.

¹³ Lásd: TÓTH 1899. 122–125.

pedig a Jókai által közzétett szövegre¹⁴ vezethetők vissza. Mint Binder Jenő hangsúlyozza, a magyar változatokban ott van az „ethikai momentum”¹⁵, vagyis a szívtelen gazda bűnhődése. Az eddig megismert két délszláv változatban nincs szó etikai mozzanatról, tehát nem bukkan fel bennük az a többlet, ami az alaptörténetet tovább élte volna. Ha a délszláv folklór szövegalkító folyamatai is valamely híres személyiség (pl. valamely uralkodó) nevéhez vagy cselekedetéhez kötötték volna a német nyelvterületről átszivárgott történetet, valószínűleg ma már több balkáni változatot ismerhetnénk, nem csupán a bemutatott két visszafejlődés közben megörökített narratívumot.

Sajnos, az *Egyszer volt Budán kutyavásár* címen ismert Mátyás-történet nem került katalogizálásra, annak ellenére, hogy Kovács Ágnes típusszámot is javasolt számára¹⁶ említett lexikonszócikkében, tehát ma nem állapítható meg, hogy népmese- és népmondagyűjteményeinkben hány változat szerepel, s ezek valóban a Jókai Mór és Tóth Béla által közzétett szövegek változatai-e, vagy pedig más motívumok is felbukkannak-e bennük. (Azt sem lehet tudni, hogy Dugonics által adott variáns az említett Baróti Szabó mellett más helyen előfordul-e.)

Jó lenne továbbá utánanézni azoknak a forrásoknak is, melyeket Binder emleget tanulmányában, mintegy a típusbokr diffúziójának útjait megvizsgáló. (Ez ideig a magyar változatok mellett egy magyarországi horvát variánsról tudunk¹⁷, továbbá az itt (és korábban) bemutatott széthullott két délszláv változatról.)

Kríza Ildikó említi valahol, hogy az *Egyszer volt Budán kutyavásár* című Mátyás-mondánk az egyetlen, melynek nincsenek idegen változatai.¹⁸ Binder dolgozata, valamint a bemutatott két szerb változattöredék fényében azonban el lehet rajta gondolkodni, hogy valóban tehető-e ilyen megállapítás.

¹⁴ Lásd: JÓKAI 1907. 9–11.

¹⁵ BINDER 1893. 30.

¹⁶ A javasolt típusszám: MNK 921. V. Vö. KOVÁCS 1977.

¹⁷ FRANKOVIĆ 1986. 196. (Jedanput je bio cuciji vašar u Budimu)

¹⁸ Az adatot emlékezetből idézem, de a típus magyar jellegét hangsúlyozza összehasonlító irodalom alapján: KRÍZA 2007. 205. és 206. is.

Irodalom

BINDER Jenő

1893 *Néhány Mátyás királyról szóló trufánk s rokonai.* Brassó

FRANKOVIĆ, Đuro

1986 *Drvo nasred Podravine.* Usmene pripovijetke. Budimpešta

JÓKAI Mór

1907 *A magyar nép élce szép hegedűszóban.* Tizedik kiadás. Budapest

JUNG Károly

2002 Két Mátyás-monda regressziója idegen nyelvi közegben. (Délszláv egybevető adatok) *Tanulmányok* (Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének Évkönyve) 35. füzet (2002). 67–83.

KOVÁCS Ágnes

1977 Egyszer volt Budán kutyavásár. *Magyar Néprajzi Lexikon* I. 648. (Budapest)

KRÍZA Ildikó

2007 *A Mátyás-hagyomány évszázadai.* Budapest

RADEVIĆ, Milorad

1999 *Narodne umotvorine u Šumadinčetu i Šumadinki.* Novi Sad–Beograd

ŠIMATOVIĆ, Nikola

1884 *Smješice I–III.* Senj

TÓTH Béla

1899 *A magyar anekdotakincs I.* (Thesaurus anecdoton hungarorum) Budapest